

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЧЕРЕДНИЧЕНКО Олександр Трохимович

**ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ
НАРКОМАНІВ**

19.00.01 - загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Київ - 1995

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00778303 (S)

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті психології та Київській обласній психіатричній лікарні

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник ТАТЕНКО Віталій Олександрович

Офіційні опоненти: дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор СИНЬОВ Віктор Миколайович

кандидат психологічних наук, доцент КИРИЛЕНКО Таїсія Сергіївна

Провідна установа - Український державний медичний університет ім. О. О. Богомольця

Захист відбудеться "12" Вересня 1995 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 113.04.01 в Інституті психології АПН України (252033, Київ - 33, вул. Паньківська, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Інституту психології

Автореферат розіслано "10" серпня 1995 р.

Учений секретар спеціалізованої ради

М. І. АЛЕКСЄЄВА

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема адаптації людини в складному й мінливому світі, що її оточує, потребує свого ґрунтового психологічного забезпечення. Оптимізація цього процесу психологічними засобами може розглядатися провідною, бо саме вона визначає доцільні умови та механізми формування цілісної особистості як активного члена соціуму, творця власної життєдіяльності.

У своєрідних умовах суспільно-економічної сфери нашої держави актуалізація особистісних потенцій може розглядатися висхідною ланкою розв'язання не тільки власне гуманітарних питань, але й завдань суто практичного прямування. Серед них надзвичайно важливим постає завдання попередження та подолання такого явища як вживання наркотиків. Статистика свідчить про зростання кількості людей, які вживають наркотичні засоби з нелікувальною метою. сьогодні їх нараховується близько одного відсотка від числа загального населення України (Л. М. Анісімов, Н. Р. Бадера, Ч. Бідуел, А. Д. Борохов, Б.С.Братусь та ін.). Вживання наркотичних речовин, за даними психологічних досліджень, спричиняє порушення здатності людини до соціальної адаптації, припинення нею суспільнокорисної діяльності й, надалі, до відвертих проявів антисоціальної поведінки.

Головними спонуками вживання наркотиків вважаються прагнення людини досягти чуттєвого задоволення та релаксації (у такий спосіб виявивши свою власну позицію щодо практикованих соціальних норм поведінки), ствердити особисту своєрідність та індивідуальну неповторність як еквіваленти життєвих вартостей тощо (М. А. Бехтель, В. С. Бітенський, М.І. Бобнева, Ю.С. Бородкіна, А.А. Габіані, С. Гур-

ські, В. Ю. Зав'ялов, Н. Ю. Максимова, В. В. Макаров, В. Г. Херсонський та ін.).

Разом з тим, поза увагою дослідників досі залишаються такі чинники приохочення до наркотиків як неспроможність частини молоді подолати власними зусиллями дискомфортні стани, відсутність у неї бажання та вміння вирішувати складні життєві ситуації, нездатність поставити і реалізувати потреби саморозвитку і самовдосконалення (Т.С. Кириленко, К. Л. Мілютіна, Н. Ю. Максимова, В. І. Татенко, Т.М. Титаренко та ін.),

На наш погляд, тільки перебудова об'єктно спрямованої орієнтації у вихованні людини на засади суб'єктного підходу відкриває можливість для використання, передусім, внутрішнього потенціалу особистості та перетворення її з пасивного об'єкту виховних впливів у активного суб'єкта власної життєдіяльності. Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробки у сучасній психологічній теорії, важливості всебічного розвитку підростаючої особистості, формування її повноцінним суб'єктом діяльності, було обрано тему дисертаційної роботи "Особливості мотиваційної сфери наркоманів".

Об'єктом дослідження є мотивація аддиктивної поведінки особистості.

Предмет дослідження складають особливості мотиваційної сфери молодих людей, що зумовлюють вживання ними наркотичних речовин.

Мета дослідження полягала у вивченні структурно-функціональних компонентів мотиваційної сфери наркоманів, умов їхнього формування та розробки психологічних засобів, спрямованих на подолання молодою людиною наркотичної залежності за допомогою власної активності.

Відповідно до проблеми та предмету дослідження **основна гіпотеза** полягала у припущенні наявності тісної залежності схильності лю-

дини до вживання наркотичних речовин від рівня сформованості у неї характеристик, що унеможливають набуття нею ознак суб'єкта власної життєдіяльності та у нездатності розглядати себе в якості такого.

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези було поставлено такі завдання :

1. Проаналізувати та визначити основні теоретико-експериментальні підходи до проблеми психологічного дослідження мотивації поведінки наркоманів.

2. Розкрити специфіку та динаміку мотиваційної сфери молодих людей, які вживають наркотичні речовини.

3. Виявити наявний рівень сформованості у зазначеного контингенту піддослідних суб'єктних компонентів у регуляції та саморегуляції діяльності.

4. Розробити психолого-корекційні засоби формування у наркоманів здатності до подолання залежності від наркотичних речовин.

Методологічною основою дослідження стали теоретичні принципи, що розкривають роль зовнішніх та внутрішніх чинників становлення особистості (Г. С. Костюк та ін.), пояснюють сутність особистості як самотворчої системи (В. В. Зеньківський, С.Л. Рубінштейн, К.О.Альбуханова-Славська, В. А. Роменець, О. В. Киричук та ін.), положення про особистість як суб'єкт діяльності (В. О. Татенко, В.М.Титов та ін.). Згідно з цими ідеями процес формування особистості розглядався в нерозривній єдності з особливостями її діяльності, з урахуванням як зовнішніх умов формування, так і її самоактивності, самореалізації у певних видах діяльності.

Досліджуючи чинники поширення наркоманії та етапи формування наркотичної залежності людини, ми спиралися на ідеї про особистість як суб'єкт власного психічного розвитку та модель функціональної структури діяльності як основи систематизації психокорекцій-

них засобів модифікації її поведінки (В.О. Татенко). У розв'язанні поставлених завдань враховувалися досягнення психологічної науки, що розкривають роль життєдіяльності та особливості життєвого шляху особистості у виникненні й формуванні її якостей загалом (М.І. Алексєєва, Т.М. Титаренко, В.В. Давидов, С.Д. Максименко та ін.), особистості наркоманів та представників інших груп ризику зокрема, та їхньої мотивації (В.М. Синьов, В.Ю. Зав'ялов, В.С. Братусь, Н.Ю. Максимова, Т. С. Кириленко, К. Л. Мілютіна).

Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс взаємодоповнюючих методів і методичних прийомів: аналіз та узагальнення психологічних, медико-психологічних та педагогічних праць із зазначеної проблеми, спостереження, бесіди, анкетування, опитування, проєктивні методи дослідження, експертні оцінки. Названі методи застосовувалися впродовж констатуючого та формуючого експериментів. Статистична обробка експериментальних даних здійснювалася за допомогою математичних методів.

Дослідження проводилося впродовж 1983-1991 років.

Загальна кількість піддослідних - 357. Експериментальну групу з 248 осіб склали хворі на наркоманію віком від 16 до 25 років, які перебували у лікувальних закладах Київської та Полтавської областей. Для поглибленого вивчення було відібрано групу з 50 осіб. Контрольну групу (109 чол.) склали старшокласники загальноосвітніх шкіл Кисва та області.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті специфіки та динаміки мотиваційної сфери молодих людей, які вживали наркотичні речовини, в обґрунтуванні можливостей застосування особистістю таких психологічних засобів, що дають їй змогу уникнути наркотичної залежності шляхом оптимізації своїх внутрішніх (суб'єктивних) можливостей. Показано, що за умови спеціальної організації системи психо-

логічних прийомів істотно прискорюється процес суб'єктної активності, а звідси - трансформація і переструктурування мотиваційної сфери особистості.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні уявлень про особистість як суб'єкт власної життєдіяльності, поглибленні наукових знань про психологічні чинники поширення наркоманії та особливості мотиваційної сфери наркоманів. Показано, що психологічною умовою ефективності модифікації поведінки осіб з наркотичною залежністю є орієнтація психокорекційних можливостей на функціональну структуру вчинку. Визначено психолого-корекційні резерви та умови оптимізації процесу подолання психологічної залежності молоді від наркотичних речовин.

Практична цінність роботи полягає у тому, що встановлені у дослідженні наукові факти і сформульовані на їхній підставі психологічні висновки можуть бути використані для розробки засобів попередження та корекції поведінки наркоманів; запропоновані рекомендації сприятимуть підвищенню загальної активності людини, а також створюють необхідні умови для актуалізації у неї мотивів саморозвитку та самовдосконалення.

Надійність та вірогідність даних експерименту забезпечувалися його цілісною організацією відповідно до мети та завдань дослідження, використанням набору методів та методичних прийомів, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих результатів, застосуванням процедур математичної статистики, достатньою репрезентативністю вибірки.

Положення, що виносяться на захист :

1. Сучасні методи лікування хворих наркоманією недостатньо ефективні, оскільки ґрунтуються, здебільшого, на медикаментозних засобах та традиційних методах психотерапії. Вони не розв'язують

внутрішніх конфліктів (як наслідок інтериоризації складних життєвих ситуацій), що є базисними психологічними факторами виникнення залежності людини від наркотиків і не сприяють формуванню психологічного захисту від них. Тому повернення особистості після лікування до попередніх умов життя спричиняє актуалізацію потреби у вживанні наркотичних речовин.

2. Залежність людини від психотропних речовин обумовлюється комплексом соціальних, культурологічних та біологічних чинників, вплив яких опосередковується суб'єктною активністю особистості. З психологічного погляду наркотична залежність є наслідком неспроможності особистості бути суб'єктом власного розвитку та діяльності, а тому і її нездатності реалістично ставитися до світу, знайти адекватний вихід з психотравмуючих ситуацій, послідовно реалізовувати власні намагання. Ейфорична, заспокійлива чи то галюцинаторна дія наркотичних речовин виконує роль захисту від усвідомлення особистістю власної нездатності долати життєві труднощі. Отже, наркотична залежність надає можливість уникати необхідності бути суб'єктом власного розвитку та діяльності і, водночас, зберігати психологічний комфорт, ретушувати внутрішні конфлікти.

3. Успішна корекція поведінки наркоманів можлива за умов, коли особа, як об'єкт виховного впливу, є відкритою системою для зовнішніх позитивних дій. Підставою такої відкритості виступає потреба особистості у відповідних змінах своєї сутності, переживання власної недосконалості та бажання позбутися її, намагання стати суб'єктом діяльності і, водночас, нездатність здійснити це без відповідного зовнішнього поштовху. Успішному використанню психологічних засобів подолання наркоманії сприяє також побудова виховних впливів відповідно до функціональної моделі структури людської діяльності.

Впровадження в практику. Результати дослідження та розроблені психокорекційні засоби роботи з наркоманами були впроваджені у практику роботи медичного персоналу психіатричних установ Київської та Полтавської областей.

Апробація. Результати дослідження доповідалися на щорічних обласних конференціях працівників психіатричних установ (Київська обл., 1984-1990 роки); Всесоюзній конференції "Психологическая наука: проблемы и перспективы" (Київ, 1990); Міжнародній науковій конференції "Масвтика у системі психологічних знань" (Київ, 1993); Міжнародній науковій конференції "Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості" (Луцьк, 1994).

Публікації: результати дослідження відображені у шести наукових працях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, теоретико-методологічні засади, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, сформульовано гіпотезу, завдання та основні положення, що виносяться на захист, вказано шляхи апробації та впровадження результатів дослідження в практику.

У першому розділі "Наркоманія як предмет наукового дослідження" наводяться відомості про соціальні, культурологічні, медичні та психологічні чинники виникнення та розвитку залежності особистості від наркотичних речовин. Обґрунтовується теза, за якою наркоманія розглядається як одна з форм деградації особистості як суб'єкта психічної діяльності.

Показано, що на розвиток залежності особистості від наркотичних речовин впливають такі соціальні детермінанти: зміна за останні роки ставлення щодо виготовлення, зберігання, збуту та вживання психотропних речовин від різко негативного до поміркованого; наявність протиріч між потребою окремих особистостей в уникненні внутрішньої напруги, складних життєвих проблем за допомогою наркотиків та заборонами суспільства і відсутністю інших соціально прийнятних засобів досягнення мети; макросоціальні (деперсоналізація людини у тоталітарній державі, постійна напруженість у суспільстві з індивідуально-конкурентними цінностями, наслідки урбанізації, антропологічні зміни у сфері екології тощо) та мікросоціальні фактори (ставлення до вживання наркотичних речовин у сім'ї чи референтній групі, засвоєння внутрішньогрупових кодексів поведінки асоціального спрямування певних субкультур, протест проти неприйнятних та жорстких норм суспільного життя).

Соціальні чинники посилюються культурологічними, найважливішими серед яких є прийняті у певній цивілізації моделі особистості, національні настанови та приписи поведінки. Суттєвим серед культурологічних факторів є потреба особистості у зміні своїх психічних станів. Вона виявляється як на ранніх стадіях онтогенезу, так й історичного розвитку людства. Задоволення її відбувається в іграх, карнавалах, обрядових дійствах, для яких характерне групове або індивідуальне вживання психотропних речовин. Культурологічний сенс сп'яніння у сприянні лицедійству, "зміні личини", перевтіленню в образ іншої людини чи істоти, що розглядалося як необхідна умова розвитку особистості (І. В. Бокій, Н. П. Бурмака, І. А. Васильєв, Н. Я. Копит, Є. Г. Ейдемільлер, Н.Ю. Максимова, Н.Г. Москаленко, І.Ф. Обросов, В. М. Оржеховська, Т. Г.Рибакова, П. І.Сидоров, О.К.Тихомиров, В.Т.Яраус та ін.). Особливу роль у поширенні наркоманії відіграє

спрагматизоване життя людини, зведення її спілкування до рівня ділових стосунків, зниження культурного рівня населення та девальвація освіти як таких, що не корелюють з матеріальним добробутом. За таких умов реальний діапазон засобів самоствердження особистості та зміст її ціннісних орієнтацій значно збіднюються.

Біологічні, психобіологічні та медичні дослідження показали, що передумовою вживання молодими людьми наркотичних речовин можуть бути психопатологічні захворювання, органічні відхилення та ураження центральної нервової системи. Сприяють захворюванню також приємні переживання з галюцинаціями, ейфоричними та заспокійливими ефектами. Фізіологічним механізмом наркоманії є імітація дії ендорфіна та енкафеліна (І. П. Анохіна, Є. М. Багалеї, І. В. Бокій, С.А.Борисенко, М. М. Борисов, В. Х. Василенко, А. А. Вдовиченко, І.З.Вельковський, В. Я. Гіндікін, Д.В. Гудвін, А.Н. Климів, А.А. Коломієць, В.Т. Кондрашенко, Н.К. Лінгарт, А.Є. Личко, І.І. Лукомський, І.В. Маньковська, К.В. Машилов, В.Д. Мілев, Ю.І. Нікітін, М. А. Шукіт, К. Фром та ін.).

Захворювання на наркоманію проходить три стадії залежності.

Перша з них виникає за умови систематичного вживання наркотичних речовин через 3-4 тижні (при епізодичному вживанні - через 2-4 місяці). Вона характеризується спочатку неусвідомленим, а потім довільним пошуком психотропних засобів, зміною ціннісних орієнтацій (наркотичне сп'яніння стає надцінним). Уживання психотропних препаратів хворими на наркоманію супроводжується значною ейфорією та ілюзорністю вирішення життєвих проблем, яке видається їм за реальне.

З розвитком захворювання спостерігається поступове згасання ейфорії, що призводить до потреби збільшення дози відповідних препаратів, формується друга стадія залежності особистості від наркотиків, яка характеризується не лише психічними, але й фізичними зміна-

ми. З'являється абстинентний синдром як реакція на відсутність у організмі наркотичних речовин, природні захисні реакції на кількість вживаного наркотика поступово зникають. Починається випадання волосся, зубів, змінюється колір шкіри, збільшується пітливість долонь, знижуються витривалість та сила, зменшується продуктивність мислення та пам'яті, гальмуються моральні почуття, порушується соціальна адаптація людини.

На третій стадії стан ейфорії відсутній. Розвивається виразна моральна та соціальна деградація особистості, настає інвалідизація та загроза смерті.

Психологічні дослідження дозволили виокремити такі потреби у наркотизації молоді: задоволення зацікавленості щодо дії наркотичних засобів; вияв особистістю своєї незалежності; іноді - ворожого ставлення до оточуючого середовища; жага чуттєвого задоволення та потяг до забороненої діяльності (кримінальна романтика); досягнення "ясності розуму" та творчого натхнення; прагнення до релаксації; втеча від життєвих проблем або намагання подолати емоційні розлади та власну дезадаптивну поведінку (Є. П. Бердник, Г. В. Грибакова, А. К. Качаєва, М. А. Калмикова, Т. С. Кириченко, І. П. Короленко, А. Н. Майоров, К. А. Мілютіна, Г. В. Морозова, В. Д. Москаленко, Н. Г. Москаленко, А. Г. Московкіна, В. В. Нечипоренко, Т. А. Немчин, І. Ф. Обросов, Т. І. Петраков, А. А. Портков, І. Н. П'ятницька, В. Д. Свистунов, В. К. Смирнов, І. В. Стрельчук, І. Г. Ураков, В. С. Хомик, Л. К. Хохлов, С. В. Цицарев та ін.).

У дисертації доводиться, що вказані чинники діють не безпосередньо, а обумовлюються характерологічними особливостями особистості, найважливішим серед яких є її намагання уникнути потреби бути суб'єктом власної активності. Показано також специфіку становлення особистості в молодому віці, зокрема її конфліктність, пов'язану з пе-

реживанням власної недосконалості. Таким чином, особистість молодого віку, як суб'єкт власної діяльності, розвивається, конфліктує з собою. Приохочення певної частини людей до наркотиків виступає спробою уникнення ними конфліктності за допомогою наркотичного або хмільного стану.

У другому розділі "Експериментально-психологічне дослідження мотивів осіб, які вживають наркотичні речовини" викладені результати наукового пошуку щодо умов виникнення, динаміки та модифікації емоційно-вольової сфери людей, які прилучилися до психотропних засобів.

Результати експерименту показали: вживання наркотиків зумовлює зміну ієрархії мотивів, де набирають ознак реальнодіючих ті з них, що визначають прагнення особистості уникати життєвих складнощостей, необхідності приймати рішення та діяти у складних ситуаціях, переборювати труднощі. Виявлено, що мотивація наркоманів та представників контрольної групи істотно різняться між собою за багатьма показниками і, насамперед, за таким, як мотив саморозвитку. Саме його бракує особам з експериментальної групи. Недоліки своєї особистості, діяльності та поведінки не стають фактами їхньої свідомості. Такий стан притаманний переважній більшості (81,6 %) наркоманів. Унаслідок цього вони, здебільшого, не відчують потреби в самоорганізації та самопізнанні. Домінантою їхньої свідомості стає спрямованість на пошук чуттєвих задоволень, зосередженість на ейфоричних переживаннях тощо.

Результати констатуючого етапу експерименту свідчать про те, що наркомани не прагнуть до активного способу життя: період пасивного проведення часу неухильно збільшується, трансформуються соціальні потреби, істотно знижується активність у навчанні, праці тощо.

Значно змінюються часові показники спілкування: від 5-7 годин (30,9%) до 10 годин (14,7%) на добу. За умови постійного вживання наркотиків припиняються широкі соціальні контакти, з'являються труднощі у взаєминах. Останні набувають формального характеру. Зменшується частота відвідувань культурних заходів (у 3-4 рази). Разом з тим суттєво збільшується час на перегляд розважальних програм (5-6 годин на добу), звужується коло літературних уподобань. Відчуття задоволення від ужитих наркотиків поступово стає головним фактором поведінки наркоманів і веде до редукції всіх інших факторів.

Якісний аналіз відповідей за методикою ТАТ свідчить про наявність у структурі особистості піддослідних тривожно-депресивних переживань, що віддзеркалюють внутрішні конфлікти, які постають через неспроможність бачення перспектив подальшого розвитку подій, небажання замислитися над своїм майбутнім. Дослідження показали також специфічну орієнтацію на соціально значущі норми поведінки: одні з них свідомо порушують їх (38,2%), інші - (59,6%) лише декларують орієнтацію на норми, насправді ж дотримуючись внутрішньогрупових правил поведінки.

Результати досліджень за методикою Хоппе-Серебрякової свідчать, що на відміну від представників контрольної групи, особливістю яких є переборювання труднощів (якщо відступати, то тимчасово), піддослідні експериментальної групи схильні до відступу (71,8%) у ситуаціях ускладнення досягнення мети. Отримані дані переконують про наявність у останніх негармонійного профілю особистості. Це виявляється у поєднанні схильності до ризику та розгальмованості поведінки (наслідком чого є неодноразові порушення соціальних норм поведінки) з низькою життєвою активністю, обумовленою зниженням енергетичного потенціалу та мотивацією уникнення труднощів, у звуженості

проявів індивідуальних якостей, підвищенні порога чутливості, відсутності орієнтації на життєву перспективу.

Показано також, що представникам експериментальної групи властивий емоційний дискомфорт, стан нудьги, роздратованості, гніву, тривоги, депресії. Позитивні емоції пов'язані переважно з процесом уживання наркотиків.

Розвиток наркотичної залежності зумовлює сталі порушення самооцінки: в осіб, що епізодично вживають наркотики, вона виявилась неадекватно завищеною, а у постійно вживаючих - заниженою. Результати дослідження подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Вплив вживання наркотичних речовин на особливості самооцінки

Самооцінка	Групи піддослідних		
	контрольна група	епізодично вживаючі наркотики	постійно вживаючі наркотики
адекватна	56,9	27,5	18,4
неадекватно завищена	24,2	34,3	28,2
неадекватно занижена	18,9	38,2	53,4

Неадекватність самооцінок констатована за такими параметрами як "здоров'я", "фізична сила", "розум". Оцінювання своїх якостей наркоманами залежить від наявності у них прийомів психологічного захисту. Найреальнішою виступає самооцінка спілкування, оскільки це знання не є психотравмуючою інформацією, тому і не "блокується" названим механізмом. Самооцінка власного "щастя" знижується відповідно до зростання наркотичної залежності й обумовлюється усвідомленням згубної для здоров'я звички та нездатністю змінити хід подій.

Упевненість у неспроможності впливу на ситуацію перетворюється у механізм психологічного захисту, у небажання змінювати спосіб свого життя, відмовитися від чуттєвих задовольень. Завищеність самооцінки вольових якостей початкової фази розвитку наркоманії пов'язується з переконаністю у тому, що за бажанням можна полишити вживання психотропних речовин; на другій та третій стадіях молоді люди пере-свідчуються у відсутності у них належних якостей, у нездатності до-вільно керувати процесом використання наркотиків, що і призводить до істотного зниження згаданої самооцінки.

Третій розділ "Формування здатності особистості бути суб'єктом власного розвитку, як умова подолання залежності від наркотичних речовин" присвячений викладу схеми організації формуючого експе-рименту та аналізу результатів. Його мета - розробка психологічних засобів подолання наркотичної залежності та допомога піддослідним у виборі напрямку діяльності, у зміні стилю життя. Спроможність зміни-ти мету свого життя актуалізує можливості особистості обирати са-мостійні засоби діяльності, приймати рішення, виконувати їх, оцінюва-ти власну поведінку та засвоювати позитивний досвід, тобто набути основних ознак суб'єктності.

Сенс роботи експериментатора на початковому етапі формуючо-го експерименту полягав у актуалізації пошуку особистістю, з нарко-тичною залежністю, "помилки" у баченні ним власного "Я". Процес формування цієї здатності відбувався за такими етапами: встановлення довірливих стосунків (вияв щирого інтересу до проблем піддослідного, підтримка його віри у власні можливості та здібності тощо), заохочен-ня до самоаналізу (психологічна підтримка, інтерпретація висловлю-вань піддослідного для спрямування його на причини викривлення ме-ти життєдіяльності, підказки тощо) та власне переорієнтація мети. За-охоченню до самопізнання передувала діагностика їхнього самосприй-

няття, зверталась увага на домінуючі теми розмов, невербальні реакції, емоційні прояви. Тобто на те, що несло інформацію про позицію, життєві цінності, причини деформації мети життєдіяльності (перебільшення невдач, зневіра у своїх силах, вибір нездійсненої мети, заперечення власної цінності, фіксація уваги на особистій недосконалості, абсолютизація уявлень про "негуманність" суспільства).

На цьому етапі використовувалися три методичні прийоми. Перший був спрямований на подолання внутрішньо-особистісних конфліктів піддослідних. Їм пропонувалося стежити за своєю поведінкою, уникаючи, водночас, самодокорів та самозвинувачень, ставлячись до цього з елементами гумору. Другий полягав у проведенні гри, де хворим на наркоманію пропонувалося діяти так, ніби вони уже сприйняли переорієнтацію мети. Третім прийомом була раціональна психотерапія мотивації досягнення, що мала спрямувати свідомість піддослідних на оволодіння технікою самовизначення і самокорекції. В окремих випадках недостатньої ефективності названих методів, за наявності у молодих людей релігійних установок, нами враховувався і цей чинник. Тоді пропонувався своєрідний прийом "передачі" піддослідним власної ролі суб'єкта діяльності надособистісній трансцендентній силі. "Передоручивши" свою волю Вищій Силі, у наркоманів поступово зникало почуття страху, що оптимізувало вибір морально-ціннісної мети діяльності та позитивно впливало на засоби її реалізації, прийняття рішення та його виконання, сприяло адекватній самооцінці й закріпленню позитивного досвіду.

Реалізація наведеної процедури формуючого експерименту показала, що на першому етапі позитивний ефект був досягнутий усіма піддослідними, на другому - заохочення до усвідомлення причин невдач у власному житті - було виявлено три типи реакцій: внутрішній опір

сприйманню інформації щодо життєвих негараздів - 12 осіб; депресивне реагування - 22 особи; адекватні реакції - 16 піддослідних.

Дослідження виявило залежність типу реагування від наявності бажання вилікуватися та самооцінки наркоманів (див. табл. 2). Реакція опору була, здебільшого, у тих осіб, які звернулися до лікарні під тиском зовнішніх чинників.

Таблиця 2

Розподіл піддослідних за мотивами звернення до лікарні та типами їх реакцій

Типи реакцій	Причини перебування в лікарні	
	примусове лікування	лікування за власним бажанням
адекватна	-	16
внутрішнього опору	9	3
депресивна	3	19

Щодо показника самооцінки, то у представників експериментальної групи наявна її завищеність, або конфліктність. Депресивно реагували особи, які виявили власне, але амбівалентне бажання лікуватися (хотіли позбутися наркотичної залежності, проте не уявляли подальшого життя без звичного кола друзів та їхнього способу проведення дозвілля). Цій групі властива знижена і нестабільна самооцінка. Адекватно реагували ті, у кого виявлене тверде бажання позбутися наркотичної залежності.

На третьому етапі формуючого експерименту група піддослідних з реакцією опору була розбита на дві підгрупи. Представники першої не виявили активності (за зовнішньої згоди) на подальшу участь в екс-

перименті; у другій підгрупі спочатку чинився активний опір, але згодом визнавалася хибність обраного ними способу життя. Піддослідні другої підгрупи були готові "прийняти" себе і своє минуле без самозвинувачень. Тобто у них не виникала потреба в утворенні механізму нового психологічного захисту для оберігання свого "Я" від психотравмуючих переживань.

Другій групі піддослідних з депресивним типом реагування була властива занижена самооцінка (аж до несприйняття свого образу "Я").

Піддослідні третьої групи виявили різні реакції на стимулювання переорієнтації мети їхньої життєдіяльності. Одна частина не сприйняла завдання як особисто значуще, виявивши протидію корекційним впливам. Інша частина зреагувала на зазначене завдання погіршенням настрою, решта - цілком прихильно і зацікавлено.

Для названих груп застосовувалися різні засоби переорієнтації мети (чи їх поєднання), а ефективність обумовлювалася специфічними якостями піддослідних.

Матеріали катамнезу через рік засвідчили, що представники експериментальної групи достовірно частіше обирали здоровий спосіб життя, ніж наркомани з порівняльної групи. Так з 50 осіб експериментальної групи до вживання наркотиків повернулися 14 осіб, а з порівняльної - 44 (три особи померло у зв'язку із передозуванням і гострим абстинентним синдромом).

У підсумковій частині роботи подано висновки, що підтверджують висунуту гіпотезу, окреслено перспективи подальшого вивчення поставленої проблеми.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити такі **висновки**.

1. У низці робіт теоретичного характеру особистість розглядається не тільки як об'єкт усіляких зовнішніх впливів, але й такою, що має

певну свободу вибору з огляду на ситуацію і утверджує себе особистими вчинками, в яких вона проявляється і розвивається, планує і ставить мету життя, тобто виступає суб'єктом власної діяльності. На практичному ж рівні перевага надається зовнішнім, по відношенню до особистості, факторам, без звертання до її життєвого шляху, що, загалом, і визначає ціннісно-змістовну орієнтацію конкретної людини, його базові установки, мотиви тощо.

2. Макро- та мікросоціальні чинники впливають на втрату частиною молоді відчуття суб'єктності, призводять до надмірної внутрішньої конфліктності. Це пов'язано зі станом напруженості у суспільстві, з індивідуально-конкурентними цінностями, наслідками урбанізації, зміною громадської думки щодо ставлення до наркоманії, протиріччям між потребою людей в униканні складних життєвих ситуацій та відсутністю психологічних засобів їхнього подолання, вживанням наркотичних речовин у сім'ї, найближчому оточенні тощо.

3. Названі чинники посилюються культурологічними, серед яких найважливішими є прийняті у певній цивілізації уявлення про модель особистості, національні настанови, традиції, приписи поведінки. Соціальні, культурологічні та біологічні фактори визначають специфіку поведінки людини не безпосередньо, а відбиваються через їхні особистісні якості. Особливу роль у поширенні наркоманії та алкоголізму відіграє потреба особистості у зміні своїх психічних станів та перевтіленні в образ іншої людини, що спостерігається в іграх, карнавалах, обрядових дійствах, для яких характерне групове або індивідуальне вживання психотропних речовин.

4. Факторами наркотизації для певної частини людей виступають психопатологічні захворювання, органічні відхилення у розвитку, ураження центральної нервової системи та хронічна перевтома. Сут-

тсьве значення має ейфоричний та заспокійливий ефект від уживання наркотичних препаратів.

5. Особистості, які досягають рівня суб'єктності, зовнішні чинники сприймають як труднощі, подолання котрих сприяє їхньому саморозвитку. Ті, хто виявився неспроможним піднятися до зазначеного рівня, знаходили неадекватний вихід із несприятливих умов існування. У них переструктурується ієрархія мотивів, де реально діючими стає бажання уникати життєвих складностей, гальмуються мотиви самоорганізації та самопізнання, подолання особистісних вад, збереження фізичного та духовного здоров'я, яке не є для них цінним. Постійною домінантою свідомості стає пошук наркотиків як засобу чуттєвого задоволення. Наслідком переструктурування мотивів є істотне збільшення часу на пасивні форми дозвілля (безцільне лежання у ліжку, перегляд розважальних програм тощо), втрата пізнавальної та соціально-активної діяльності, зuboжіння морально - етичної сфери.

6. Результати дослідження особливостей мотиваційної сфери наркоманів дозволили виявити тісний зв'язок між розвитком наркоманії та їхніми тривожно-депресивними переживаннями, відчуттям емоційного дискомфорту, відсутністю перспективи подальшого розвитку подій, небажанням замислюватися над майбутнім. Виявлено негармонійний профіль особистості (поєднання схильності до ризику та розгальмованості поведінки з низькою життєвою активністю), деградацію індивідуальних якостей, зростання кількості неадекватних самооцінок.

7. Ефективна корекція мотивації та поведінки наркоманів стає можливою за умови спеціальної побудови психотерапевтичних впливів, які мають бути спрямовані на переорієнтацію мети власної життєдіяльності, що з необхідністю веде до певного вибору засобів діяльності, прийняття рішення та його виконання, оцінювання та засвоєння позитивного досвіду. Основними моментами переорієнтації мети жит-

тедіяльності виступає досягнення позитивного самосприйняття і подолання цим своїх внутрішніх конфліктів, усвідомлення здатності бути суб'єктом власного психічного розвитку та озброєння молоді психологічними засобами самовиховання та самокорекції.

Виконана робота є певним етапом у вивченні поставленої проблеми. Подальша **перспектива** дослідження вбачається у більш глибокому аналізі регулятивного аспекту образу "Я" як суб'єкта діяльності у підлітковому віці, розробці відповідних цьому віковій психологічних засобів самовиховання і саморозвитку.

Основні положення дисертаційної роботи викладено у таких публікаціях:

1. Индивидуальная работа с трудновоспитуемыми учащимися: Методические рекомендации // Под ред. И.С. Деминой и Э.И. Дранищевой. - К.: Рад. школа, 1981. - 64 с. / В соавт./.

2. Основы общей и медицинской психологии. - К.: Вища школа, 1984. - 175 с. / В соавт./.

3. Особенности оценочной деятельности юношей, приобщенных к потреблению наркотических средств // Психологическая наука: проблемы и перспективы. Тезисы Всесоюзной конференции, посвященной 90 - летию со дня рождения действительного члена АПН СССР Г. С. Костюка. Ч. I. - К., 1990. - С. 181-182.

4. Маєвтика як засіб подолання операціоналізму // Маєвтика у системі психологічних знань: Матеріали міжнародної наукової конференції. - К., 1993. - С. 58-59.

5. Неефективність психологічного захисту як детермінанта відхилень у становленні особистості // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей на Міжнародній конференції. - Луцьк, 1994. - С. 524-525.

6. Попередження алкоголізму та наркоманії в учнів як важливе завдання роботи педагогів // Актуальні проблеми післядипломної освіти педагогічних працівників: Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції 3 - 4 листопада 1994 р. - Миколаїв, 1994. - С. 524-525.

Chrednychenko Olexandr Trokhymovych. "Drugaddicts motivation sphere peculiarities".

Dissertation for the degree of Candidate of Psychology in 19.00.01 - general psychology, history of psychology. Institute of psychology of APS of Ukraine, Kyiv, 1995.

A dissertation is devoted to the solving of spreading drug factors' problem among youth and working out the effective psychological methods of correction of addictive behaviour of a personality. Social culturelogical, biological and properly psychological factors determining dependancy of a personaliti on psychotropic substances are described. Special attention is devoted to applying of narcotic substances as means of escaping of the necessity to be a subject of own activity. Possibility of effectiveness increasing of psychological aid to drugaddicts in connection with its construction in accordance with functional model of man's activity structure is investigated.

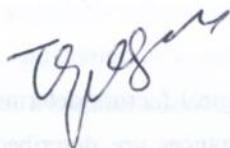
Чередниченко Александр Трофимович. " Особенности мотивационной сферы наркоманов".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии. Институт психологии АПН Украины, Киев, 1995.

Диссертация посвящена решению проблемы предупреждения распространения наркомании среди молодежи и разработке эффективных психологических методов коррекции аддиктивного поведения

личности. Описаны социальные, культурологические, биологические и психологические факторы, определяющие зависимость личности от психотропных веществ. Особое внимание уделено вопросам употребления наркотических веществ как средства ухода личности от необходимости быть субъектом собственной деятельности. Рассматривается возможность повышения действенности психологической помощи наркоманам в связи с построением ее в соответствии с функциональной моделью структуры человеческой деятельности.

Ключові слова: мотивація, аддиктивна поведінка, наркоманія, вчинок, корекція, чуттєве задоволення, суб'єкт власного психічного розвитку.

AB 32.912